

KİTABXANAŞÜNASLIQ

UDC 021:024

Gülnigar Qurban qızı Məmmədova
Zaqatala rayon MKS-in direktoru

ZAQATALA KİTABXANALARI
MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ

Məqalədə Azərbaycan tarixində ciddi tarixi-mədəni, sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi rola malik olan Zaqatala şəhərində yaradılmış ilk məktəblər, həmçinin müasir kitabxana-informasiya infrastrukturu haqqında məlumat verilir. Zaqatala şəhərində kitabxana-informasiya xidmətinin spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilir, mövcud problemlər və onların həlli yolları araşdırılır, eləcə də perspektiv imkanlar şərh edilir.

Açar sözlər: Zaqatala, məktəb, kitabxana, sənəd, kitabxanaçı, informasiya, iqtisadi region, informasiya xidməti, bibliografiya.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramına müvafiq olaraq respublikamız 10 iqtisadi regiona bölünmüşdür. Onlardan biri də Şəki-Zaqatala iqtisadi regionudur. İqtisadi regiona Şəki, Qax, Zaqatala, Qəbələ, Oğuz, Balakən rayonları daxildir. Respublikanın şimal-şərq hissəsində yerləşən Şəki-Zaqatala iqtisadi regionu əlverişli təbii şəraiti, bu bölgənin bütün tarixi dövrlərdə, iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi regionunun tərkibinə daxil olan inzibati rayonlar içərisində (Şəki, Balakən, Qəbələ, Qax, Oğuz, Zaqatala) Zaqatala inzibati rayonunun xüsusi yeri vardır. Zaqatala rayonu Azərbaycan Respublikasının şimal-qərbində, Böyük Qafqaz sıra dağlarının cənub yamaqları boyunca və Qanıx-Əyriçay vadisində yerləşir. Cənubdan Gürcüstan Respublikası, şimaldan Dağıstan Respublikası, qərbdən və şərqdən Azərbaycan Respublikasının Balakən və Qax rayonları ilə həmsərhəddir. Mərkəzi Zaqatala şəhəridir. Şəhər dəniz səviyyəsindən 535 metr hündürlükdə,

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı olan Bakı şəhərindən 445 km aralıda, Tala çayının sahilində, Yevlax-Balakən şossesi yolunun üzərində, nəhəng İpək yolunun üstündə, vaxtı ilə Şərqi ən böyük ticarət mərkəzlərindən (bazarlarından) olan “Əskibazarın” 25-30 km-də, Böyük Qafqaz silsiləsinin cənub ətəyində yerləşir.

Zaqatala inzibati rayonu 1830-cu ildə təşkil edilmişdir. Zaqatala rayonunun ümumi sahəsi 1348 km-dir. Ərazisi dağlıq və aran hissədən ibarətdir. Rayonun ərazisindən 7 çay axır: Qanıx çay (Alazan), Tala çay, Katex çay, Muxax çay, Bəkməz çay və s.

Zaqatala 1840-cı ildən şəhər adlandırılmışdır. 1803-cü ildə Zaqatala qəzası Rusiyanın tərkibinə daxil olmuşdur. Zaqatala sözünün yaranmasına dair (etimologiyaya görə) bir neçə rəvayət vardır. Müasir Zaqatala adı Sakatala (Sak düzü) adının dəyişilmiş formasını təşkil edir. E.ə. VII əsrin əvvəlində Kimmer-Skit dalgaları ilə Ön Asiyaya düşmüş sak tayfaları Albaniyanın ərazisində də məskən salmışlar və bu ərazi Kür çayının sağ sahilindən (Kür-Araz qovşağı daxil olmaqla) Qafqaz dağ ətəklərinə qədərki ərazini tuturdu. Bu dövrdə Zaqatala rayonu qədim Qafqaz Albaniyasının ayrılmaz hissəsi olmaqla onun qərbində yerləşirdi.

Zaqatala Respublikamızın ən qədim yaşayış bölgələrindən biridir. Burada məktəb və kitabxanalar hələ XIX əsrin ortalarında meydana gəlmişdir. Belə ki, 1853-cü il may ayının 4-də Zaqatalada Car-Balakən dairəsinin müsəlman uşaqları üçün müsəlman məktəbi açılmışdır. Məktəb 10 nəfərlik yataqxanaya malik olmuşdur. Lakin əlverişli bina olmadığından 1855-ci ildə yataqxana bağlanmışdır. Tədris binası da yarasız olduğundan sonradan şagird qəbulu da məhdudlaşdırılmışdır. Zaqatalada məktəblərin açılması buranın inzibati-mövqeyi ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, əvvəllər qəza, sonra isə dairə rəisləri əsasən Zaqatalada otururdular. Burada məktəb açmaqda məqsəddə yerli əhalidən daha çox, hökumət qulluqçularının uşaqlarına müvafiq təhsil vermək idi.

1860-cı ildə Zaqatala ibtidai məktəbinin nizamnaməsi təsdiq edilmiş, məktəb 1862-ci il sentyabrın 26-da fəaliyyətə başlamışdır. Zaqatala ibtidai məktəbi üç sinifdən ibarət idi ki, onlardan da biri hazırlıq sinifi olmuşdur.

Məktəbin nəzdində yataqxana təşkil edilmişdir. İlk əvvəl yataqxana 40 nəfərlik müəyyən edilmişdi ki, buradakıların 25-i dövlətin, 15-i isə valideynlərin hesabına yaşayırdı. Dövlət təqaüdcülərindən 20 nəfəri Car-Balakənin fəxri sakinlərinin uşaqları, 5-i isə rus məmurlarının uşaqlarından olmalı idi.

Nizamnaməyə görə, Zaqatala məktəbinin yataqxana şagirdləri Zaqafqaziya gimnaziyalarında olduğu kimi müəyyən edilmiş forma geyinirdilər. 1865-ci ilin məlumatına görə, Zaqatala ibtidai məktəbində 42 şagird var idi. Şagirdlərin milli tərkibi müxtəlif idi. Zaqatala üçsinifli ibtidai məktəbində rus dili K.D. Uşinskiyinin “Uşaq aləmi” kitabı əsasında tədris edilirdi. Məktəbin xüsusi kitabxanası var idi.

Zaqatala ibtidai məktəbi 1869-cu ildə qəza məktəbinə çevrildi və üçüncü əsas sinif də açıldı.

Dövlət şurasının qərarı ilə Zaqatala qəza məktəbinin tədris planına peşə öyrədilməsi də daxil edildi. Bu, Azərbaycanda yeganə dövlət məktəbi idi ki, orada peşə öyrədilirdi.

Bu məktəblərin hər birində xüsusi kitabxana fəaliyyət göstərmişdi. Məktəb kitabxanaların fondunda rus müəlliflərin əsərləri ilə yanaşı, tədris vəsaiti kimi Sədinin "Gülüstan" və "Bustan"ı, Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeması, Hafizin poemaları, "Tarixi-Nadir", Çingiz xanın tarixi və s. istifadə edilirdi.

XIX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində fəaliyyət göstərən məktəblərin bir çoxunda bağçılıq, bostançılıq və arıçılıq sənətinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Bununla əlaqədar olaraq hələ 1877-ci ildə Zaqatala dairəsinin kənd sakinləri oğlan uşaqlarına kənd mənəfinə, sənətə aid zəruri bilik verəcək bir məktəb təsis etmək məqsədilə bir evdən 40 qəpik olmaqla pul toplamağı qərara almışlar.

Zaqatalalıların bu təşəbbüsü Qafqaz Ordusunun baş komandanı və hərbi nazir tərəfindən bəyənilsə də Dövlət şurası tərəfindən rədd edilmişdi. Lakin əhalinin tələbi və ehtiyacı nəticəsində 1882-ci il mayın 15-də Zaqatalada sənət məktəbi təsis olunmuşdu. Zaqatala sənət məktəbi mövcud qəza məktəbinin nəzdində olub, yerli əhalinin könüllü ianələri hesabına idarə edilirdi. Məktəbin 1882-ci ilin avqustun 2-də təsdiq edilmiş ayrıca nizamnaməsi var idi. Sənət məktəbi 20 şagirdi əhatə edən yataqxanaya malik idi. Burada dülgərlik, çilingərlik və dəmirçilik peşələri öyrədilirdi. Sənət məktəbinin şagirdləri qəza məktəbində tədris fənləri və rəsm, qəza məktəbinin şagirdləri isə sənət məktəbinin nümunəvi emalatxanasında və fermasında müvafiq sənət və kənd təsərrüfatını öyrənirdilər. Əhalinin vəsaiti ilə sənət məktəbi üçün tədris binası tikilmişdi. Zaqatala sənət məktəbi 1897-ci ildə yenidən təşkil edildi.

XIX əsrin ikinci yarısında baş verən ictimai-siyasi hadisələr bir sıra quberniyalarda olduğu kimi Zaqatalada da qız məktəblərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. 1864-cü il oktyabrın 1-də əsası qoyulan Zaqatala qız məktəbində təhsil müddəti bir il idi. Məktəbə ilk dəfə 33 qız qəbul olunmuşdu. Tədris planına daxil olan fənlər bunlar idi: şəriət (pravoslav və müsəlman), rus dili və qrammatikası, hesab, hüsnxət, əl və təsərrüfat işləri.

Məktəb ayrı-ayrı şəxslərin könüllü ianəsi və təhsil haqqından toplanan vəsaitlə idarə olunurdu. Yerli əhali məktəbə hər cür kömək edirdi.

İlisu naibliyindən olan mayor Mahmud ağa Həsən ağa oğlu özünün iki evini pulsuz olaraq məktəbin istifadəsinə vermişdi. Yerli sakinlərdən N.Mahmudoglu isə məktəb üçün ikimərtəbəli tədris binası tikmək üçün öz torpaq sahəsindən pulsuz olaraq müvafiq sahə ayrılmışdı.

Zaqatala qız məktəbi az müddət ərzində əhalinin hörmətini qazandı. Orada təlim, xüsusilə rus dili daha müvəffəqiyyətlə tədris edilirdi. Məktəbdə

təşkil edilən səhərciklər, musiqi gecələri, ədəbi-bədii tədbirlər diqqəti cəlb edirdi. 1895-ci ildə məktəbin nəzdində bazar günü məktəbi də təşkil edilmişdi.

Zaqatala qız məktəbində şagirdlərin sayı get-gedə artırdı (1875-ci ildə 30, 1895-ci ildə 80 nəfər). Əhalinin qadın təhsili tələblərinin artması ilə əlaqədar olaraq Zaqatala qız məktəbi 1904-cü ildə dördsinifli Marinski qız məktəbinə çevrilmişdi.

XIX əsrin birinci yarısına nisbətən əsrin ikinci yarısında məktəb və mədrəsə təhsili şəbəkəsi xeyli genişlənmişdi. Məktəblərin artımı Zaqatala dairəsində də diqqəti cəlb edirdi. 1867-ci ilin məlumatına görə burada 181 məktəbdə 1712 şagird oxuyur. Bu vaxt Zaqatala dairəsində təxminən 50.000 nəfər azərbaycanlı yaşadığını nəzərə alsaq, məktəblilər əhalinin təxminən 3,4%-ni təşkil edir, yaxud əhalinin hər 30 nəfərinə 1 şagird düşürdü.

Göstərilən məktəblərin naibliklər üzrə yerləşməsi belə idi:

№	Naibliklər	Məktəb	Müəllim	Şagird
1.	Balakən naibliyi	24	24	139
2.	Muxax naibliyi	27	27	398
3.	İlisu naibliyi	51	51	349
4.	Əliabad naibliyi	52	52	573
5.	Car naibliyi	8	8	86
6.	Qarasu naibliyi	19	20	167
	Cəmi:	182	181	1712

1882-ci ildə Zaqatala dairəsinin təkcə kəndlərində 104 məscid məktəbi olduğu göstərilir ki, orada 1519 şagird (o cümlədən 316 qız) oxuyurdu. Kəndlərin bəzisində məscid məktəblərinin sayı 3-dən 8-ə qədərə çatırdı.

Məscid məktəblərinin hər birinin tərkibində kitabxana olmuşdur. Bu kitabxanaların fondunda dini kitablarla yanaşı dünyəvi ədəbiyyatlarda öz əksini tapırdı. Buradakı kitabların əksəriyyəti məscidlərə hədiyyə olunmuş kitablar idi. Ümumiyyətlə, həmin dövrdə məscid və mədrəsə kitabxanaları tədris prosesini təşkil etmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edərək kitab toplayırdılar.

Zaqatalada kitabxanaların yaranması rəsmi olaraq 1898-ci ilə təsadüf edir. Dövlət səviyyəsində ilk kitabxana isə 1906-cı ildə yerli əhalinin ardıcıl olaraq çar Rusiyasına müraciətindən sonra baş tutmuşdur. Bu kitabxananın açılmasında Azərbaycanın görkəmli maarifpərvər ziyalılardan Firudin bəy Köçərli və Rəşid bəy Əfəndiyev də iştirak etmişlər. Ancaq iqtisadi çətinliklərlə əlaqədar bu kitabxananın fəaliyyəti uzun sürməmişdir.

Zaqatala rayonunda fəaliyyət göstərən kitabxana-informasiya infrastrukturunu məhz bu tarixi inkişaf yolunu keçərək bugünkü səviyyəyə çatmışdır. Hazırda rayonda əhalinin yeni və operativ informasiya ilə təmin olunmasında ən vacib müəssisələrdən biri Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemidir. Bu sistemin əsası 1923-cü ildə qoyulmuşdur. Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin adını daşıyan Zaqatala rayon Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemində mərkəzləşdirmə işi 1974-cü ildə həyata keçirilmişdir. 1976-cı ildə Zaqatala Mərkəzləşdirilmiş Kitabxana Sistemi formalaşmış və həmin ildən etibarən 79 kitabxana filialı və 1 rayon Mərkəzi Kitabxanası fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. 1990-cı ildə rayonda kitabxanaların sayı 80-ə çatmışdır.

2011-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 162 №-li qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasının şəhər (rayon) mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin, müstəqil kitabxanaların, şəhər, qəsəbə və kənd kitabxana filiallarının, habelə şəhər, qəsəbə kütləvi və gənclər kitabxanalarının nümunəvi strukturu və ştat vahidlərinə dair təlimatına görə respublika kitabxanalarında bəzi dəyişikliklər yaranmışdı. Bu təlimata uyğun olaraq 2012-ci ildə Zaqatala rayonunda müasir tələblərə cavab verməyən, maddi-texniki bazası zəif olan kitabxanaların birləşməsi və bağlanması nəticəsində hazırda rayonda 45 kitabxana fəaliyyət göstərir. Bu kitabxanaların ümumi fondu 374643 nüsxə təşkil edir. Fondun 106709 nüsxəsi latın, 216486 nüsxəsi kiril əlifbasında olan nəşrlər təşkil edir. Qalan 21448 nüsxə ədəbiyyat isə xarici dildə olan nəşrlərdir. Rayonda kitabxanaların internet şəbəkəsinə qoşulması, oxucular üçün ümumaçıq informasiya məkanının formalaşdırılması, xidmət prosesində elektron sənədlər və kataloqları, elektron poçtu, CD-ROM və s. informasiya texnologiyasının tətbiqini təmin edən tədbirlər həyata keçirilir.

Qeyd edildiyi kimi kitabxana fondunun əksəriyyətini kiril əlifbası ilə olan nəşrlər təşkil edir. Lakin bu, kollektivin işində çətinlik törətmir. Belə ki, 2018-ci ildə Zaqatala rayon ictimaiyyəti ilə görüş keçirən Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət naziri Əbülfəz Qarayev kollektivin müraciətindən sonra bu məsələni operativ həll etmişdir. Nazir kitabxananın əməkdaşı Ayşə Rəşidovanın sorğusuna əsasən nəşrlərin kiril əlifbasından latın əlifbasına çevrilməsi üçün Zaqatala rayon MKS-nin ABBYY RİNİ Reader proqramı ilə təchiz edilməsi üçün M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının rəhbərliyinə göstəriş vermişdir. Bu göstərişi qısa müddətdə yerinə yetirən Milli Kitabxananın köməyi sayəsində hazırda həmin proqramdan Zaqatala rayon MKS-də uğurla istifadə olunur.

2015-ci ildən respublikamızın bir çox kitabxanalarında ALİSA proqramı tətbiq olunur. Bununla əlaqədar olaraq Zaqatala rayon MKS-in "Kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması" şöbəsi də işini bu proqram əsasında qurmuşdur. Kitabxanada yaradılmış www.zaqatala.cls.az web saytına informasiya-resurs şöbəsi tərəfindən nəzarət olunur, operativ yenilənir, əlavə və dəyişikliklər edilir. Kitabxanada facebook və instagram saytları fəaliyyətə

başlamışdır. Gənclərimizin maraq dairəsində olan saytlar vasitəsi ilə kitabxanada olan kitab, qəzet, jurnal məqalələri haqqında oxuculara virtual məlumat verilir.

2015-ci ildə Zaqatala rayon Mərkəzi Kitabxanası əsaslı təmir olunmuş və yeni avadanlıqlarla təmin edilmişdir. Hazırda 17 komputer, filial kitabxanalarında isə 21 komputerdən istifadə olunur. Kitabxanada 2012-ci ildən 2 yeni şöbə - informasiya resurs və kitabxana-bibliografiya proseslərin avtomatlaşdırılması şöbələri yaradılmışdır. Həmin ildən kitabxanada İRBİS-64 proqramı tətbiq olunur. Hazırda İRBİS-64 proqramında 12988 adda 123 mindən çox kitabın elektron kataloqu yaradılmışdır.

Kitabxana son 10 il ərzində müxtəlif səpkili çoxsaylı kütləvi tədbirlər keçirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin doğum günü münasibətilə rayonda keçirilmiş kitab bayramları artıq ənənə halını almış, 2014-cü ildə Zərifə Əliyevanın doğum günü münasibətilə “Azərbaycan qadınının həyat yolu” adlı konfrans, “Laylı, bayatılı axşamlar” adlı ədəbi-bədii gecə keçirilmişdir.

2015-ci ildə 2 aprel Beynəlxalq Uşaq Kitab Günü münasibəti ilə “Kitab nəsillərin vəsiyyətidir” mövzusunda ədəbi-bədii gecə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının alman dilindən tərcümə edilməsinin 200 illik yubileyi ilə əlaqədar “Qopuzdan saza” adlı ədəbi-bədii gecə, “Dövlət müstəqilliyimizin 24-cü ildönümü”nə həsr olunmuş şeir müsabiqəsi və digər tədbirlər keçirilmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın qədim və ayrılmaz parçası olan Zaqatala şəhərinin kitabxana-informasiya infrastrukturunun mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, son illərdə kitabxanada müasir informasiya cəmiyyətinin tələblərinə müvafiq olaraq rayonda bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş və əhalinin kitabxana informasiya tələbatının ödənilməsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Gulnigar Gurban gizi Mammadova

Zaqatala libraries at the modern stage

Abstract

The article deals with the library-information infrastructure of the city of Zaqatala, Which has a great role in the history of Azerbaijan. Also analyzes the specific features of library information service in Zaqatala city and interprets perspective opportunities in the modern information society.

Гюльнара Гурбан кызы Мамедова

Библиотеки Закаталы в современном этапе

РЕЗЮМЕ

В статье обследовано роль библиотеки Закаталы игравшей большой роль в культурной истории Азербайджана. Изучается роль в формирование современного информационного общества в регионе и специфика развития региона.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: Azərbaycan. Xüsusi cildi // Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Elmi Mərkəzi. - Bakı, 2007, 884 s.*
2. *Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) // Azərbaycan, 2004, 11 fevral*
3. *Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. - Bakı: Maarif, 2000. – 252 s.*
4. *“Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında” statistik müayinənin nəticələri barədə. Statistik bülleten. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı, 2009, 88 s.*
5. *Zaqatala rayon MKS-in 2005-2018-ci il hesabatları.*

Rəyçi: Mehmanəli Məmmədov, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.